

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ДУДАР Олена Вікторівна

УДК 82.091

**ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ РОМАНІВ
«СЕСТРИ РІЧИНСЬКІ» ІРИНИ ВІЛЬДЕ ТА «ОПЛОТ» ТЕОДОРА ДРАЙЗЕРА:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ТКАЧУК Микола Платонович,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри історії української літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ЗИМОМРЯ Микола Іванович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, завідувач
кафедри теорії та практики перекладу;

кандидат філологічних наук, доцент
БОГАЧЕВСЬКА Лілія Орестівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, доцент кафедри іноземних мов.

Захист відбудеться «11» березня 2011 р. о 15.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої Ради К 58.053.02 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано 9 лютого 2011 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Папуша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Імена Ірини Вільде та Теодора Драйзера, взяті окремо, символізують самодостатність класичних реалій культури, але, поставлені поряд, відкриваються у новому світлі. В такому контексті вони здатні створити оригінальне семантичне поле, існування і зміст якого потребує обґрунтування і розшифрування. Про українсько-американські літературні контакти та взаємовпливи початку ХХ століття (від контактних зв'язків до загальних типологічних явищ) написано вже немало. Із дослідників української науки з компаративістики вкажемо праці Д. Наливайка, Р. Гром'яка, Л. Грицик, Д. Затонського, Т. Денисової, М. Зимомрі, Т. Гундорової, П. Рихла, К. Шахової, Р. Зорівчак, Ю. Лідського та інших фахівців. Доцільними і перспективними видаються подальші дослідження особливостей літературних універсалій крізь оптику порівняльних студій, зокрема соціально-психологічних романів «Сестри Річинські» Ірини Вільде та «Оплот» Теодора Драйзера.

Хоча твори Ірини Вільде та Теодора Драйзера в річищі компаративного дискурсу не розглядались, вони типологічно споріднені. Видатна українська письменниця Ірина Вільде ввійшла в українську літературу як майстер оповідання, новели, повісті, роману, працювала в галузі публіцистики і художньої критики. Низка оцінок творчості Вільде належить багатьом відомим українським письменникам. Першими відгукнулись на її ранню творчість О. Бучимінська, М. Рудницький, С. Тудор. Біографію та творчий шлях ґрунтовно висвітлено у працях М. Вальо, В. Качкана. Різним аспектам художньої творчості прозаїка присвячені студії І. Денисюка, М. Кодака, Л. Новиченка, С. Шаховського та ін. Помітно активізувались сучасні літературознавці: І. Захарчук, Н. Мафтин, Ж. Попович. Вершиною художньої майстерності Ірини Вільде вважається роман «Сестри Річинські», останній великий за обсягом твір авторки (пізніше друком вийшла збірка ліричних мініатюр «Окрушини» (1969)).

Не менш різномірною є творча спадщина Теодора Драйзера: оповідання, романи, п'єси, публіцистичні статті. Його творчість була предметом уваги дослідників з часу виходу у світ першого роману «Сестра Керрі» (1900). Однією з перших робіт, в якій простежено творчий шлях Т. Драйзера, була книга Д. Дадлі, де представлені не лише біографічні дані, але й рецепція сучасників особистості письменника та його творчості.

Серед досліджень, присвячених вивченню життєпису та творчого спадку автора, необхідно виокремити книги А. Кейзіна, Р. Лундена, Р. Лехана, Ф. Матіссена, М. Тьядер, Ч. Шапіро, для яких характерною є увага не лише до біографії Драйзера, але й до системи художніх образів письменника. У радянській та пострадянській американістиці суттєвий внесок до вивчення творчості Т. Драйзера зробили С. Батурич, С. Динамов, Т. Денисова, Я. Засурський, Н. Самохвалов та ін. Вивченню окремих проблем художнього методу присвячені студії Г. Менкена, Є. Морозкіної Г. Постнова, В. Солодовник. Наявні дослідження з «драйзеріани»

зосереджуються, як правило, на окремих аспектах творів, а їхню текстуальну базу складають лише найвідоміші твори автора. Роман «Оплот» (1946), над яким Т. Драйзер працював тридцять три роки, виданий після смерті автора, став об'єктом вивчення Я. Засурського, В. Круглеєвської, Є. Морозкіної та інших учених.

Романний доробок Ірини Вільде припадає на 1958–1964 роки, однак беручи до уваги ґрунтовну обізнаність письменниці зі світовим літературним процесом загалом та з новаторськими творчими методами зокрема, відзначимо, що Вільде ніде не виявляла свого ставлення до роману Драйзера «Оплот». Це дає підстави для твердження про паралелізм художнього мислення обох митців, характерне явище, коли майже водночас у різних країнах з'являються твори, проблематикою яких є сім'я як визначальний чинник людського існування. Такі типологічні сходження вказують на взаємозв'язок світового літературного процесу на рівні кругообігу ідей, образів, задумів і форм. Водночас порівняльно-типологічний аналіз дає можливість виявити і розбіжності у підході до трактування цієї проблематики, зумовленої різним світоглядом, художнім методом, національною специфікою. «Якщо вивчення схожостей, аналогій, – пише словацький дослідник Д. Дюришин, – сприяє з'ясуванню загальних закономірностей літературного розвитку, то вивчення відмінностей дає дуже важливі факти для встановлення специфічних особливостей літературних явищ і процесів, для розкриття прикмет своєрідності, самотності»¹.

Актуальність дисертаційного дослідження полягає в досвіді конкретного прочитання гетевської формули «світова література», яку експлікують тією чи іншою мірою всі компаративістичні дослідження сучасності. Зближення імен несхожих митців у роботі є вмотивованим, оскільки дає можливість вияскравити творчу індивідуальність засобами компаративної поетики. До цього часу в такому контексті творчість Ірини Вільде та Теодора Драйзера не розглядалась. До зіставних інтерпретаційних операцій спонукає жанрова природа романів Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот». У світлі сучасних методологічних дослідницьких парадигм переосмислюємо попередній метакритичний дискурс з його прямолінійною оцінкою творів обох митців та уявлення про невисокий художній рівень їх полотен. З цією метою встановлено місце і роль соціально-психологічних романів у тогочасному літературному процесі.

Зв'язок із науковими програмами і планами. Тема дисертації відповідає проблематиці, яку розробляють працівники кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка («Проблеми рецептивної поетики, наратології і трансляторики в українсько-зарубіжних

¹ Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Д. Дюришин. – М. : Прогресс, 1970. – С. 176-177.

літературних зв'язках», номер державної реєстрації 0105U000748). Тема дисертації погоджена і схвалена бюро координаційної ради при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (витяг з протоколу № 5 від 18 грудня 2003 р.).

Мета дослідження – визначити жанрові різновиди соціально-психологічних романів Ірини Вільде та Теодора Драйзера, з'ясувати закономірності художньої специфіки романних конструкцій наративу в порівняльному аспекті. Пріоритетними є акценти на типологічній подібності та суттєвих відмінностях у важливих питаннях творення жанру соціально-психологічного роману української письменниці та американського автора.

Поставлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**:

–обґрунтувати жанровий статус романів Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот»;

–провести типологічний аналіз конфліктів епіки Вільде та Драйзера;

–дослідити особливості художньої реалізації та функціонування архетипів у творах обох митців;

–окреслити специфіку наративного дискурсу українського та американського романів;

–виявити типологічні сходження та відмінності, що виникають між романами Вільде та Драйзера при введенні психологічного елемента в наративний дискурс;

–з'ясувати вияви національної та жіночої ідентичності у розповідній стратегії роману Ірини Вільде «Сестри Річинські».

Об'єктом дослідження є романи Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот».

Предмет дослідження: жанрові та поетикальні особливості соціально-психологічних романів Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот».

Теоретико-методологічною основою дисертації є фундаментальні положення класичного і сучасного літературознавства про природу жанру роману (М. Бахтін, Д. Затонський, Н. Копистянська, М. Ткачук, В. Шкловський та ін.), зокрема, жанру сімейного роману (Т. Денисова, З. Кірнозе, Х. Сас, О. Чичерін та ін.), його психологічний (психологічні праці К. Горні, З. Фройда, К. Г. Юнга та ін.) та художній аспекти. Використано позитивний досвід культурно-історичного і біографічного підходів (концепції О. Веселовського, естетика Г. Гегеля, Ш. Сент-Бева та ін.). Відповідно до поетикальних доміант тексту застосовуються різноманітні конкретно-текстові підходи: дослідження архетипів у романах спирається на праці С. Біркхойзер-Оері, Ю. Лотмана, Є. Мелетинського, В. Проппа, Е. Самуельса; під час нарративного аналізу враховуються дослідницькі надбання Ж. Женетта, В. Кухаренко, Б. Успенського, В. Шміда та ін.; до вивчення проблеми національної ідентичності залучаються праці С. Андрусів, Г. Гачева,

П. Рікера, Е. Сміта, Е. Фромма. Відповідно до мети і завдань у дисертаційному дослідженні на різних етапах застосовувалися літературознавчі **методи**: біографічний, порівняльно-типологічний, психологічний, архетипний, культурно-історичний, наратологічно-поетикальний.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві виявлено типологічну спорідненість соціально-психологічних романів «Сестри Річинські» Ірини Вільде та «Оплот» Теодора Драйзера. У річищі компаративного аналізу текстів романістів досліджено психоаналітичну та наратологічну стратегію творів. Окрім компаративної новації, пропонується дисертація сприяє виявленню глибинних витоків філософсько-естетичних систем письменників, встановлює значення роману «Сестри Річинські» Ірини Вільде для українського красного письменства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані під час викладання курсів з історії української літератури середини ХХ ст., історії зарубіжної літератури, американістики, на практичних та семінарських заняттях з теорії літератури, у спецкурсах з проблем жанрології та наратології, а також у дослідженнях, безпосередньо пов'язаних із творчістю Ірини Вільде та Теодора Драйзера.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського державного економічного університету у 2004, 2005, 2007 роках; XIV Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» імені професора Сергія Бураго (Інститут філології Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка, 20–24 червня 2005 року); двох міжнародних наукових конференціях «Іноземномовна комунікація: здобутки та перспективи» (Тернопіль, 2006, 2008); Всеукраїнській науковій конференції «Володимир Гнатюк у контексті розвитку сучасної культури України» (Тернопіль, 12–13 травня 2006 року).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено у шести одноосібних статтях, опублікованих у фахових виданнях, визнаних ВАК України, та двох тезах міжнародних наукових конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (294 позиції). Загальний обсяг дисертації – 192 стор., основний текст – 166 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір та актуальність обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, розкрито новизну та практичне значення результатів дослідження, сформульовано основні положення, що виносяться на захист, доведена їх теоретична та практична значущість; представлено теоретико-методологічну основу дисертації й методи аналізу,

відображено її апробацію.

У першому розділі **«Сестри Річинські» Ірини Вільде та «Оплот» Теодора Драйзера у контексті особливостей становлення соціально-психологічних романів»** проаналізовано теоретичні підходи до визначення жанру обох романів українськими та зарубіжними літературознавцями з урахуванням домінуючих рис творів, проведено типологічний аналіз конфліктів.

У підрозділі **1.1. «Жанрова семантика романів «Сестри Річинські» Ірини Вільде та «Оплот» Теодора Драйзера»** акцентовано на тому, що романи мають традиційну форму сімейної хроніки: йдеться про два покоління Річинських у Вільде та три покоління роду Барнсів у Драйзера, зміна яких відбиває хід історичного часу. Проте твори містять риси кількох типів романного повістування. З метою чіткішого термінологічного визначення термінів, зокрема жанрових особливостей, увиразнюються поняття сімейної хроніки, сімейно-побутового, психологічного та роману виховання. Експлікуються поняття роману з релігійно-філософською проблематикою як жанровий різновид філософського роману (за Г. Костенком) та «роману пробудження» (за С. Розовською).

Констатується, що сімейний роман, поряд з романом кар'єри, в художньому світі якого герой «відходить від самого себе», побутовим романом, в якому людина поставлена у вузькі рамки свого повсякденно-побутового існування, психологічним, що досліджує глибини внутрішнього світу особистості, соціальним, що розглядає закони суспільно-політичного життя, історичним, що зображує історичні обставини та події як неминучий процес законів епохи, – свідчення жанрового розмаїття роману. Прикметними ознаками цього жанрового різновиду роману є змалювання внутрішньосімейного конфлікту і родинних стосунків, відтворення характеру зв'язку особи з іншими членами сім'ї та суспільством, групування героїв за принципом руху від органічної єдності до розриву, а також циклічність подій, своєрідність хронотопу, що виявляється в повторюваних, звичних у своїй буденності подіях сімейного життя: народження, навчання, одруження, виховання дітей, смерть, похорон (Х. Сас). Сюжети обох романів – концентричні, тобто події у них розвиваються в причинно-наслідкових зв'язках.

Ірина Вільде та Теодор Драйзер сконцентрували всі найглибші соціальні, духовні, політичні, суспільні суперечності та конфлікти у родинному колі. Епічні полотна виразили усвідомлення нових завдань літературного жанру, тенденцію переходу роману від зображення особистості в її стосунках із середовищем до художнього відтворення суспільних процесів. Поведінка і вчинки героїв зумовлені сприйняттям дійсності. Предметом творчого дослідження авторів стала людина, що йде шляхом самопізнання, самоспостереження. У романах майстерно поєднано загальне (соціально-історичне) й особисте (індивідуально-психологічне) начала. Митці узагальнили характерні ознаки морального, суспільного буття, змалювали яскраві образи та духовний,

психологічний стан епохи. Автори підкреслили руйнівну силу антигуманних обставин, що позначається на становленні характеру та внутрішньому світі людини. Через художньо-психологічне осмислення типових представників суспільства розкривається ідейно-духовне кредо, загальна концепція твору. Отже, спостерігаємо риси, притаманні матриці соціально-психологічного роману, в якому суспільнозначущі події і процеси передаються шляхом розкриття психології героїв, їх думок, прагнень, почуттів, переживань.

Систематизація матеріалу та розмежування термінологічних категорій дозволили узагальнити, що «Сестри Річинські» Ірини Вільде за формою наративу, зовнішніми ознаками – сімейна хроніка, за характером сюжетних колізій, смисловим навантаженням (змістом), саморефлексіями головних героїв – соціально-психологічний роман, як і «Оплот» Теодора Драйзера – сімейна хроніка з рисами соціально-психологічного роману, що і дало підставу розглядати ці твори обох митців, застосовуючи компаративістський аналіз.

У підрозділі **1.2. «Конфлікт як жанротворчий чинник соціально-психологічного роману»** проаналізовано ідейно-змістовий та художній рівні вияву конфліктів у творах.

Крізь оптику авторської психологічної концепції, що кореспондує з теоретичними обґрунтуваннями психологів (К. Г. Юнг, К. Горні та ін.), змодельовано духовне життя особи. Буття людини у художньому дискурсі розгортається у двох головних вимірах: внутрішньому і зовнішньому. Внутрішній – світ переживань, роздумів, мрій, спогадів, зовнішній – контакти зі зовнішнім світом. Система конфліктів романів Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот» проаналізована у річищі: суспільство – сім'я – члени сім'ї. Зазначено, що типологічні сходження та відмінності між творами існують у розв'язанні конфлікту, притаманного для реалістичної літератури ХХ століття, – конфлікт між особистістю і суспільством. Його подібність у романах Вільде та Драйзера не є наслідком контактних зв'язків і взаємодії, однак зумовлена схожими обставинами часу. Цьому жанровому різновиду роману притаманний глибокий морально-етичний конфлікт, за допомогою якого розкривається духовно-етичний світ героїв. Окреслено такі його моделі:

Конфлікт: сім'я – суспільство. Сімейна тема в романах митців та їх конфлікт набуває гуманістичного забарвлення. Конфлікт роману не замикається сімейною сферою, трагічна глибина його есплікується через порушення «сімейності», суперечність між поколіннями та носіями протилежних суспільних інтересів. В аналізованих полотнах Вільде та Драйзера специфіка конфлікту не визначається тільки протистоянням позитивних і негативних героїв. Звичайно, традиційне протиборство полярних сил у романах наявне, проте воно не є чинником конфліктної гостроти в її звичному розумінні. Розташування опозиційних сил окреслює новий рівень художнього конфлікту, якісно відмінний від попередньої романної прози. Простежується еволюція

в змалюванні письменниками соціально зумовленого конфлікту, своєрідного «енергоносія художнього світу» (Р. Гром'як), авторської естетичної концепції людини. Йдеться не про антагоністичні відносини, не вороже ставлення героїв один до одного, а про умови онтології особи початку ХХ століття, її вибір.

Внутрішньосімейні конфлікти. Відсутність грошей як засобу для існування в «Сестрах Річинських» є джерелом сімейних конфліктів, що призводять до деформації родинних почуттів, поглиблюють внутрішні конфлікти, зумовлюють рефлексії героїв, моделювання психологічних ситуацій. Вчинки героїнь роману, їх моральний вибір свідчать про захисну реакцією на виклики меркантильного й антигуманного світу. Адже основним питанням для героїв стає питання не «як жити?», а «як вижити?». Теодор Драйзер, як й Ірина Вільде, визнає руйнівну силу грошей, але в «Оплоті» – це ще й засіб згубного впливу на душу молодого людини, нівелювання найвищих людських цінностей, що призводить до трагедії. Обидва письменники визнають неспроможність сім'ї конкурувати з прагматичністю суспільства. Ще М. Бахтін підкреслював важливість теми ідилії (як типу хронотопу) в романі поколінь. У соціально-психологічних романах українського та американського митців порушується проблема руйнування ідилії, ідилічно-сімейних і патріархальних відносин. Спостерігається нове трактування й оцінювання ідилічного та руйнівної сили антигуманного світу. Родинна закоріненість героїв Вільде та Драйзера втрачається під впливом культурних, національних та індивідуально маркованих чинників.

Внутрішні конфлікти. Вивчення причин зростання агресії у суспільстві змусило Ірину Вільде і Теодора Драйзера апелювати до психологічних мотивацій асоціальної поведінки особи, до моделювання двовимірності конфлікту. В контексті психологічного аналізу український та американський романісти художньо досліджують проблеми аморальності сучасного світу героїв на рівні несвідомого. З цією метою вони застосовували невластиве пряме мовлення, потік свідомості, підтекст, двоголосся.

Зокрема, зображення жіночої психіки у випробовуванні небезпекою (Франків прийом) було оригінальним в українському романі середини ХХ ст., як і змалювання Т. Драйзером статички характеру і внутрішнього світу героя (включно з патологічною психікою) для американської літератури. Зазначено, що Теодор Драйзер один із перших серед американських романістів досліджував соціальні та психологічні проблеми суїцидальної поведінки особи, мотиви та передумови самогубства.

У другому розділі дисертації **«Вербалізація першообразів несвідомого у соціально-психологічних романах Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот»** здійснено порівняльний аналіз творів під кутом зору міфопоетики.

Підрозділ **2.1. «Особливості художньої реалізації архетипу Матері»** присвячено дослідженню жіночих образів-інтерпретантів у світлі Юнгівського трактування архетипу Матері в

аналізованих романах.

Сучасні літературознавці вважають, що материнство являє собою умовний код, систему знаків, які продиктовані етнографічно даним середовищем і відповідним історико-культурним пластом, що гарантує стабільність цього соціуму, самої культури. Функцію таких знаків виконує архетип Матері, який є праобразом у всіх культурах, що увібрав у себе ідеальні характеристики ментальності «жіночого світу». С. Андрусів підкреслює: «Архетип Великої Матері завше домінував в українському світі: це впливає з прив'язаності до землі хліборобського народу і породженого ним відчуття вічної приналежності до цієї землі-дому, простору-лона, звідки зродився і де зріс цей етнос, землі-матері, яка народжує і годує-плекає»². На відміну від Теодора Драйзера, Ірина Вільде представила галерею образів матерів і, відповідно, наділила їх як позитивними, так і негативними рисами архетипу Матері. Послаблений архетип Матері (Олени Річинської) в українському романі стає однією з причин відчуття загубленості в світі, в якому перебувають персонажі. У свою чергу образи матерів (Ханна та Бенішия Барнс) американського прозаїка є уособленнями сакральних та структурних архетипових характеристик. Таким чином, модифікації архетипу Матері постають втіленням національного характеру та ментальних рис.

У підрозділі **2.2. «Архетип Батька як відображення світоглядної установки автора»** проаналізовано реалізацію архетипу Батька в соціально-психологічних романах Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот». Наголошено на превалюванні в американській культурі саме цього архетипу (Т. Остапчук).

Головні чоловічі образи соціально-психологічних романів письменників наповнені рисами архетипу Батька. Попри перевагу рис психічної структури Батька у Солона Барнса, американський митець трансформує у романі Біблійні коди (мотиви, образи), вводить символи, створюючи певну художню «надсистему». У творі також наявна символіка, що увиразнює розуміння героєм, а відтак читачем основ світоустрою.

Прототипом головного героя, на думку біографів та критиків (Я.Засурський, Є. Морозкіна), став батько Теодора Драйзера. Саме застосування міфопоетичного підходу до аналізу творчого доробку письменника дозволило схарактеризувати біографічне міфологізування та міфотворчість.

Підрозділ **2.3. «Інтерпретація міфологеми Дому»** сфокусовано на дослідженні особливостей відображення Іриною Вільде та Теодором Драйзером міфологеми Дому. Родинний світ – класична форма побудови епічного роману. В основі «Сестер Річинських» Вільде та «Оплоту» Драйзера покладено модель світу – світ як дім – сім'я з відношеннями: мати – батько – діти. Світ цей, не замкнутий у собі, розглядається як головна ланка національного етносу. Особливого значення міфологема Дому набуває в українському «етнічному оточенні»

² Андрусів С. Модус національної ідентичності : Львівський текст 30-х років XX ст. : [монографія] / Стефанія Андрусів. – Тернопіль : Джура, 2000. – С. 317.

(О. Кульчицький). Проте в аналізованих творах сім'я не тільки місце дії, а спосіб зв'язку героїв, дивні хитросплетіння доль і подій, елемент сюжетно-композиційної організації. У семіосфері текстів символічний образ дому виокремлюється на рівні двох структурних компонентів – прагматичного та сакрального. У сфері прагматичній дім-житло мислиться як споруда, здатна задовольняти певні людські потреби, а також як місце душевного та психологічного комфорту. Й український, і американський письменники на перший план висувають дім як духовний центр, замкнутий простір, функцією якого є захист, що забезпечує вихід назовні і контакти зі зовнішнім світом. Життєвий простір героїв умовно поділений на побутовий, внутрішній і психологічний виміри. Водночас архетип Дому міфологізується, стає антидомом, пов'язується з руйнівним началом, яке втілюється у втраті гармонії, добродіяння, атмосфери поваги й любові до людини, сімейного вогнища. У його просторі здійснюється давній обряд ініціації героїв, що пов'язується з їхнім переходом зі стадії дитинства у стадію духовної зрілості. Майбутній дім для Олени Річинської – втілення не самотності і безнадії, а несвідоме нагромадження почуттів і сил. Дім Барнсів схожий на міфічний ковчег Ноя, тому незаперечним фактом є елемент релігійного, сакрального призначення – спасіння душі.

Поєднує романи «Сестри Річинські» Вільде та «Оплот» Драйзера те, що будинки-родини втрачають свою єдність під тиском суспільних та індивідуально маркованих чинників, проте набувають можливості продовжувати свої історії не стільки завдяки зовнішнім перевтіленням, скільки завдяки зміні сприйняття світу, заміні розуміння. Обидва автори акцентують увагу на наслідках (гріхопадіння, помилки): в одному випадку – це смерть його глави, у другому – обмежена фанатичність.

У третьому розділі **«Наративний аналіз соціально-психологічних романів Ірини Вільде та Теодора Драйзера»** здійснено порівняльний аналіз романів «Сестри Річинські» та «Оплот» під кутом зору наратології. Досліджено вияви національної та жіночої ідентичності в українському творі. Для соціально-психологічного полотна Ірини Вільде «Сестри Річинські» характерним є різнотипне розповідання/мовлення, продуцентами якого є такі суб'єкти: розповідь від третьої особи (гетеродієгетична нарація), оповідь від першої особи, яка бере участь у подіях (гомодієгетична нарація). Масиви першоособової нарації подаються окремо, що дозволяє виокремити персонажа-оповідача. У свою чергу «Оплот» Теодора Драйзера – зразок об'єктивної наративної структури: для неї характерний «об'єктивний показ», що здійснює наратор-усезнавець, він подає панораму історичних, політичних, культурних подій, подекуди втручаючись у розповідь (роздуми, монологи, ліричні відступи). Отже, це експліцитний наратор, який виявляє себе як особистість.

Композиційні особливості романів провають до пізнання такого наратологічного явища,

як аналепсис, що проаналізовано у підрозділі **3.1. «Ретроспекція як основна зміна напрямку руху художнього часу в романах Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот».** У хронотопному континуумі соціально-психологічних романів Ірини Вільде та Теодора Драйзера час рухається не суцільним потоком, а темпорально, стрибкоподібно, ламаною лінією. В обох романах застосовується ретроспекція, що характерна для наративної структури жанру сімейного роману, адже основою кожної сім'ї є її історія, спогади. Жанротворча роль ретроспекції полягає у скеруванні пізнання читача у «підгрунття» сюжетної дії, розширенні внутрішнього простору семіосфери, експлікації внутрішнього світу особи в її зв'язках зі зовнішнім світом.

Український та американський митці застосовують різні типи ретроспекції, увиразнюючи критичне та викривальне зображення дійсності (метанаративна), зосереджують увагу на психологічній домінанті зображеного характеру і минулим окреслюють майбутні дії, поведінку персонажа (інтродуктивна, відновлювальна, ремінісцентна), здійснюють взаємопроникнення часів, що творять єдність художніх полотен (кумулятивна).

Авторка «Сестер Річинських» панорамно змалювала історичні події, постаті, суспільну атмосферу часу та відтворила культурний контекст. Ці метанаративні ретроспекції доповнюють уявну картину світу, відбивають характерні явища та типи героїв. В українському романі зберігаються функції ретроспекції як «старту», але з'являється поєднання хронологічної ретроспекції (кумулятивної) з асоціативною (ремінісцентною). Особливе маневрування розповіді у часі є глибинною мотивацією сучасного, тому провідником психологічного.

У романі Теодора Драйзера суцільними блоками представлено опис дитинства та юності головного героя (Солона Барнса). Окрім того, у тексті наявні різноманітні ретроспективні вкраплення, міні-епізоди, вільне оперування хронотопом. У романі Ірини Вільде така зміна напрямку руху часу є частою та об'ємною. Аналепсиси, згадки-ретроспекції в «Оплоті» змальовують особливості характеру героїв, простежують зміни у житті персонажів. За допомогою ретроспекцій відтворюється ємність образів, увиразнюється ідейний пафос роману.

У такий спосіб у творах письменників окреслюється наративний код. Наратор Ірини Вільде – це освічений інтелектуальний оповідач, що володіє мистецтвом слова. У Драйзера – хронікер епохи, досить лаконічний у висловлюванні, інтроверт. За допомогою ретроспективи в українському романі моделюється соціально-історичний час художнього світу, повертаючи читача до витоків сюжетної дії, розкривається внутрішній світ героїв. Наратор-усезнавець в «Оплоті» надає персонажам свободу в діях, саморозкритті. Відтак ретроспекція в обох романах є засобом поглиблення психологічної характеристики образів.

У підрозділі **3.2. «Концепт текстової інтерференції у романному дискурсі»** проаналізовано взаємостосунки між автором і суб'єктом мовлення, співвідношення тексту наратора і тексту персонажа, зосереджена увага на явищі інтерференції тексту. Саме це явище, що

переважало в європейській та американській літературах XIX – XX століть, на думку німецького славіста В. Шміда, надавало автору можливість безпосередньої інтроспекції в психічні процеси героїв.

У дослідженні схарактеризовано знаки авторської інтенції та специфіка вияву нараторіальної (зовнішньої щодо дієгезису) та персонажної (внутрішньої) фокалізації. Узагальнено визначальні ознаки наративних моделей українського та американського соціально-психологічних романів у плані дистанціювання гетеродієгетичного наратора від персонажів. Особливістю наративної моделі «Сестер Річинських» Ірини Вільде є проникнення всезнаючого наратора у внутрішній світ героя, його психіку, відтворення його почуттів, роздумів. Розповідач зосереджується на відображенні подій крізь призму сприйняття протагоніста. Застосовано цитатний дискурс: значну частину тексту займають висловлювання та думки героя; мовлення цитується, передається у формі невластне прямої та вільної непрямой мови. Явище текстової інтерференції представлено невластне-авторським повістунням (включені у текст лексичні одиниці, оцінки, стилістичні особливості, які характерні не для наратора, а для персонажа чи його соціального середовища).

Наративна модель «Оплоту» Т. Драйзера характеризується дистанціюванням гетеродієгетичного наратора, який не узагальнює думок і вчинків персонажів, широко цитує мовлення героїв, переважає нараторіальна непряма мова.

Ірина Вільде використала наративні прийоми сценічності реплік персонажів, внутрішні монологи, моделювання «потoku свідомості», вставні конструкції. В американського письменника застосовано змінну фокалізацію, внутрішні монологи. Синтез наративних структур поглибив картину світу творів, динамізував їх, урізноманітнив «техніку» висловлювань, ускладнив конструкцію імагологічного світу обох романів.

Наголошено на особливості розгортання тексту Іриною Вільде: кожна з частин може функціонувати як окремо завершений твір; частини «накладаються» одна на одну, що справляє ефект інтерференції тексту загалом; тут має місце зовнішня текстова інтерференція (за В. Шмідом). Роман XX ст. характеризується включенням умовності як суттєвого компоненту світової моделі, що дає можливість виходу на новий рівень філософських узагальнень, історія героїв проглядається одночасно у контексті часового та вічного. Спільний образний мотив, ідейно-тематичний підтекст складають цілісність образно-художньої експозиції українського епічного полотна. Жанрова модель на основі поєднання наративних форм розширила художній часопростір, створила багаторівневу художню систему. Вставні конструкції дозволили побудувати продуману концепцію світоустрою, дали можливість для художньої гри, аналогій, що інтерпретували сучасність та зіставили різні сфери буття: вічність та історію, всебуття та існування однієї людини.

У підрозділі 3.3. *«Ідентичність роману Ірини Вільде «Сестри Річинські»: національна та жіноча»* зосереджено увагу на відстеженні виявів та взаємозв'язку національної та жіночої

ідентичності. Незаперечною є думка критиків (Л. Новиченко, В. Качкан та ін.) про особливо вдале розкриття жіночих образів роману «Сестри Річинські». Проза Вільде продовжувала тему, порушену Наталею Кобринською, Євгенією Ярошинською, Ольгою Кобилянською, в її центрі – жінка та її почуття, внутрішні потреби, спроба ідентичності. Романістка створила особливий образ галичанки, котрий ідентифікує національну сутність.

Жанрові та хронотопні особливості роману дозволили відтворити процес дорослішання та становлення жінки в історичних умовах Західної України, а широка галерея образів окреслила можливі шляхи самовираження. Українська авторка визначила спосіб розв'язання проблеми жінки – нова система жіночої освіти, боротьба за права, зміна власної свідомості як способу самовдосконалення, а, отже, і самореалізації. Еволюція самоусвідомлення розгортається через конструювання власного нарративу, що складає основу нарративної ідентичності. Скомплікована поетика викладових форм свідчить про поступовість формування як національної, так і жіночої ідентифікації героїнь. У патріархальній парадигмі життя Ірина Вільде обирає для своєї головної героїні самоідентифікацію жінки в материнстві, і як її варіант – тандем материнства та жіночої свободи. У свою чергу криза доростання дочок Річинської пов'язана з присвоєнням або відкиданням певних зразків поведінки, бажанням віднайти нішу, збудовану власними зусиллями: інтелектуальними, професійними, організаційними. З одного боку, наратор-усезнавець виявляє байдужість у комунікаційній незбіжності між Я і родиною, а з другого – Я і суспільним середовищем. Пошук ідентичності розгортається через знакові топоси «чужинки», «терплячої жінки», «успішної жінки».

У **висновках** зазначається:

1. Дисертація виконувалася в руслі комплексної теми «Проблеми рецептивної поетики, наратології і трансляторики в українсько-зарубіжних зв'язках», конструювалася крізь оптику порівняльно-типологічного підходу до словесних текстів і діалоговості культури. Актуальність теми дослідження обумовлювалася тим, що творчість Ірини Вільде та Теодора Драйзера досі не досліджувались у компаративному ключі. До таких інтерпретаційних операцій спонукала жанрова природа романів Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот». Застосування сучасних методологічних дослідницьких парадигм сприяло переосмисленню попереднього метакритичного дискурсу з його прямолінійною оцінкою творів обох митців та уявлення про невисокий художній рівень їх полотен. З цією метою встановлено місце і роль соціально-психологічних романів у тогочасному літературному процесі.

2. Генологічний аналіз основних характеристик жанру роману продемонстрував, що твір Ірини Вільде за формою нарративу, зовнішніми ознаками – сімейна хроніка, за характером сюжетних колізій, смисловим навантаженням (змістом), саморефлексіями головних героїв – соціально-психологічний роман, як і «Оплот» Теодора Драйзера – сімейна хроніка з рисами

соціально-психологічного роману.

3. Новітні тенденції у романістиці початку ХХ століття виявилися, насамперед, у поглибленому психологізмі зображення. Джерело романного конфлікту перемістилося у внутрішній світ людини. Таким чином обрана парадигма аналізу системи конфліктів (суспільство – сім'я – внутрішні конфлікти) дозволила простежити процес становлення особистості, її самовизначення, спровоковане і зовнішніми обставинами, і внутрішньою енергією. Сімейна тема романів Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот» надає соціальному конфлікту особливого гуманістичного забарвлення. Застосування неофройдистської психоаналітичної точки зору (К. Горні) дозволило виокремити структуротворчу домінанту романів – докладний аналіз динаміки почуттів та внутрішнього світу героїв. Глибина зображення жіночої психіки у випробовуванні небезпекою (Франків прийом, за М. Ткачуком) є новаторською для української літератури середини ХХ ст., як і показ Т. Драйзером статички характеру та внутрішнього світу (включно з патологічною психікою) для американської літератури.

4. Ірині Вільде та Теодору Драйзеру в жанрі соціально-психологічного роману вдалось поєднати соціальний та індивідуально-психологічний плани. Вони передають дух часу, змальовують побут, спосіб життя, психологію та поведінку людей першої половини ХХ ст., їх незахищеність, відчуженість у антигуманному світі. Обидва письменники порушують проблему переосмислення «вічних істин» особистістю. Нове сприйняття дійсності слугувало каталізатором, що суттєво вплинуло на підходи до морально-етичних проблем та їхнього відтворення українською та американським письменниками.

5. Компаративістичне дослідження соціально-психологічних романів Ірини Вільде та Теодора Драйзера у архетипному ракурсі підтверджує наявність у творах своєрідного міфологічного коду, який творить та структурує їх художній хронотоп. Його ключами є основні архетипи: Матері, Батька та міфологема Дому, що їх об'єднує.

Міфопоетичний аналіз творчого доробку Ірини Вільде та Теодора Драйзера сприяє глибокому проникненню у філософський та естетичний контексти художньої спадщини письменників, пов'язаної з могутніми пластами світової культури і філософії. Обидва митці відзначаються схильністю до життєвого (на біографічному рівні) міфологізування та міфотворчості. Художні світи романів Вільде та Драйзера типологічно споріднені, а відтак і відмінні, що зумовлено історичними, загальнокультурними та суб'єктивно-індивідуальними причинами, що дають змогу висвітлити психоментальну спорідненість їхніх візій світу.

6. У дисертації враховано еволюцію вчення про викладові форми повісткування і надбання новітньої наратології (Ж. Женетта, В. Шміда), термінологією яких послуговуємося, адаптуючи її до українських традицій. Наратологічні концепти проектуються на романний дискурс Ірини Вільде та Теодора Драйзера. Акцентовано увагу на просторово-часових параметрах (ретроспекція)

та концепті «текстова інтерференція», їхніх наративних можливостях у контексті порівняльного аналізу соціально-психологічних романів українського та американського прозаїків.

7. Наратори у романах «Сестри Річинські» Ірини Вільде та «Оплот» Теодора Драйзера репрезентують читачам панораму подій та образів романів по-різному, але завжди на основі принципу «організованого всебачення»: достовірними описами, розповідями, внутрішніми монологами, інколи – «потоків свідомості», які містять прямі авторські оцінки, коментарі. Наратологічний концепт «текстової інтерференції» (явище, в якому змішуються мімесис і дієгезис), докладно проаналізований у працях В. Шміда, увиразнює новаторські особливості прозових текстів українського й американського авторів.

Запропонована митцями наративна структура творів дозволяє стверджувати: аналізовані соціально-психологічні романи – самобутні форми письменницької майстерності, що вирізняються цілісною сюжетно-композиційною структурою, завершеністю текстів, психологічно виписаними характерами.

Етногенетичний код соціально-психологічного роману «Сестри Річинські» інтерпретується автором через сучасні психологічні й наративні прийоми, що свідчить про появу високомистецької, досконалої форми роману, жанрово і стилістично зрілої, покликаної забезпечити авторитет української письменниці у світовому письменстві.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Дудар О. В. Романи кар'єри початку ХХ ст. : Теодор Драйзер «Сестра Керрі» / О. В. Дудар // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Літературознавство. – Вип.12. –Тернопіль, 2003. – С. 60–67.
2. Дудар О. В. Теодор Драйзер: проблеми рецепції творчості американськими критиками / О. В. Дудар // Мова і культура : наук. щорічний журнал. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2005. – Вип. 8. – Т. 6, ч. 2 : Художня література в контексті культури. – С. 64–72.
3. Дудар О. В. Система конфліктів сімейних романів Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот» / О. В. Дудар // *Studia Germanica et Romanica*. Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання : наук. журнал. – Донецьк, 2008. – Т. 5, № 3 (15). – С. 100–109.
4. Дудар О. В. Вияв ідентичності через особливості наративу у романі Ірини Вільде «Сестри Річинські» / О. В. Дудар // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Літературознавство. – Вип. 28. – Тернопіль, 2009. – С. 57–69.
5. Дудар О. В. Ретроспекція як основна зміна напрямку руху художнього часу у романах Ірини Вільде «Сестри Річинські» та Теодора Драйзера «Оплот» / О. В. Дудар // *Studia methodologica*. – Вип. 30. – Тернопіль : ТНПУ, 2010. – С. 229–233.
6. Дудар О. В. Концепт текстової інтерференції у дискурсі соціально-психологічних романів

«Сестри Річинські» Ірини Вільде та «Оплот» Теодора Драйзера / О. В. Дудар // Наукові записки. Серія: Літературознавство / За ред. проф. М. Ткачука. – Вип. 30. – Тернопіль : ТНПУ, 2010. – С. 212–225.

Додаткові публікації:

7. Дудар О. В. Морально-психологічні аспекти роману «Оплот» Теодора Драйзера / О. В. Дудар // Іноземномовна комунікація: здобутки та перспективи. Тези доповідей міжнародної наукової конференції, присвяченої 40-річчю Тернопільського державного економічного університету, Тернопіль, ТДЕУ, 25-26 травня 2006 року. – Тернопіль : НВП «Еліком» ЛТД, 2006. – С. 130–132.

8. Дудар О. В. Портрет як засіб характеротворення в романі Ірини Вільде «Сестри Річинські» / О. В. Дудар // Іноземномовна комунікація : здобутки та перспективи. Тези доповідей другої Міжнародної наукової конференції, Тернопіль, ТНЕУ, 24-25 квітня 2008 року. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-Граф», 2008. – С. 109–111.

АНОТАЦІЯ

Дудар О.В. Жанрова своєрідність соціально-психологічних романів «Сестри Річинські» Ірини Вільде та «Оплот» Теодора Драйзера: порівняльний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2011.

Дисертація є першим у вітчизняному літературознавстві комплексним компаративним дослідженням романів «Сестри Річинські» Ірини Вільде та «Оплот» Теодора Драйзера у типологічному аспекті. Окреслено ознаки соціально-психологічних романів, запропонованих письменниками, на жанровому, міфопоетичному і наратологічному рівнях.

Крізь призму психоаналітичної методики аналізу текстів з'ясовуються особливості поетики конфліктів. Висвітлено специфіку функціонування у текстах романів архетипового шару як цілісної системи, що визначає характер текстів. Порівняльно-типологічний аналіз викладових стратегій романів Вільде та Драйзера дозволив визначити характерні та новаторські особливості наративу.

Ключові слова: жанр, соціально-психологічний роман, сюжет, композиція, конфлікт, архетип, міфологема, наратив, ретроспекція, інтерференція, ідентичність.

АННОТАЦИЯ

Дудар Е.В. Жанровое своеобразие социально-психологических романов «Сестры Ричинские» Ирины Вильде и «Оплот» Теодора Драйзера: сравнительный аспект. –

Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2011.

Диссертация является первым в отечественном литературоведении комплексным компаративным исследованием романов «Сестры Ричинские» Ирины Вильде и «Оплот» Теодора Драйзера в типологическом аспекте. Определены основные черты представленных социально-психологических романов на жанровом, мифопоэтическом и нарратологическом уровнях.

С психоаналитической точки зрения исследованы особенности поэтики конфликтов. Отражена специфика функционирования в текстах архетипического слоя как целостной системы, которая предопределяет характер текстов. Сравнительно-типологический анализ повествовательных стратегий Вильде и Драйзера позволил определить характерные и новаторские особенности нарратива.

Ключевые слова: жанр, социально-психологический роман, сюжет, композиция, конфликт, архетип, мифологема, нарратив, ретроспекция, интерференция, идентичность.

SUMMARY

Dudar O.V. – Genre peculiarities of the social-psychological novels “Richynsky Systems” by Iryna Vilde and “The Bulwark” by Theodore Dreiser: comparative aspect”. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Science (Philology) Degree in speciality 10.01.05 – Comparative study of literatures. – Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, 2011.

The thesis is the first complex comparative research in Ukrainian literary studies of the novels “Richynsky Sisters” by Iryna Vilde and “The Bulwark” by Theodore Dreiser in typological aspect. The major characteristics of the social-psychological novels are defined on the genre, mythological and narrative levels. The aspects of works connected with the problems of genre and style in the context of Ukrainian-American literary contacts are explained.

The first part presents some theoretical issues of chronicle novel, upbringing novel and social-psychological novel. The genre peculiarities prove that “Richynsky Sisters” by Vilde and “The Bulwark” by Dreiser are the family chronicles with the features of social-psychological novel. It seems important to focus on the typological correspondences within Ukrainian and American texts. The system of conflicts (society – family – inner conflict) is offered and explicated from the psychoanalytic point of view. Literary comparison reveals the analogies in the interpretation of the conflict of the individual and society which appeared as a reaction on the common world-wide social and historical processes of the early XXth century.

On the basis of the mythology analysis is ascertained the presence of the archetypal layer. The thesis examines the realizations of Mother, Father and House archetypal images. All cultural, national and individually marked features constitute the differences in the writers' artistic visions realized on the archetypal levels of the texts.

The achievements of the theory of expounding narrative forms (in particular in the works by the French theorist G. Genette and the German specialist of Slav language and literature W. Shmid) are taken into consideration. Principal attention is given to retrospection as the basic mean showing changing of fictional time direction. It is pointed out that retrospections of different types are factors of psychological, moral and social motivations of heroes' characters and activities.

The narratological concept of interference introduced by modern foreign narratologists is used. The constituents of narrative models of Vilde's and Dreiser's prose are formed and determined their types on the basis of distancing a narrator from the characters. This allowed discovering the innovations of novelists, their goals into Ukrainian and American literature.

The dissertation focuses on Iryna Vilde's attempts embody individual (female) and national identities, her peculiar contribution to the contemporary Ukrainian literature development. This made possible to depict national peculiarities of the writer's narration in those typological features, which are special to the novel of the first half of the XXth century.

The analysis proves that Iryna Vilde's and Theodore Dreiser's social-psychological novels present a modification of genre characteristics on the level of poetics, mythopoetics and narrative strategies.

Key words: genre, social-psychological novel, plot, composition, conflict, archetype, mythologeme, narrative, retrospection, interference, self-identity.

Підписано до друку 05.12.2010.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір друк. Умов. друк. арк. 0,9.
Умовн. фарб. відб. 1,0. Друк RESO.
Наклад 100 прим. Зам. № 53

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027